

JIRÍ STEHLÍK

DLOUHODOBÝ VÝVOJ HOSPODAŘENÍ ZEMĚDĚLSKÝM PŮDNÍM FONDEM ČSR

J. Stehlík: *Long-lasting Development of Agricultural Land Economy in CSR.* — Sborník ČSGS, 92, 2, p. 124–133 (1987). — Agricultural and arable land is considered the most important riches in CSR. Although in a world-wide comparison it has only a poor quality, the extent of the arable area is large enough to be self-sufficient in the supply of foodstuffs (with the aid of the import trade) besides other agricultural raw materials. The paper illustrates the state of agricultural land in CSR and SSR. Since World War 2nd, the extent of arable areas has been continuously diminishing. In future, on the other hand, it should increase. The paper treats also of the problem of the land quality and its areal reserves.

Zemědělská půda je vedle nezbytných vodních zdrojů pravděpodobně nejvýznamnějším přírodním bohatstvím Československa, ČSR nevyjímaje. Tento poznatek vyplynul z pokusu o přibližnou kvantifikaci významnosti jednotlivých druhů, ev. skupin přírodních zdrojů a podmínek ČSR: zemědělských půd, vody, lesů — dřeva, estetiky krajiny, uranových rud, nerud, obnovitelných energetických zdrojů (bez hydroenergie), uhlí, vodní energie, rud (bez uranu) a uhlovodíků. Uvedené pořadí kategorií přírodních poměrů bylo stanoveno na základě kritérií životnosti, provozní a investiční nákladovosti, energetické náročnosti, kvantitativní důležitosti, elementární nezbytnosti, aktuálnosti využití, možnosti exportu, tradice — stávající kvalifikace a základních fondů, strategického významu, možnosti technického pokroku, znečišťujícího aspektu [6].

Zemědělské půdy jsou tedy u nás vzácným přírodním zdrojem — podmínkou a jsou komponentem územního prostředí, při správném nakládání s ním obnovitelným a trvalým. Půdy jsou ovšem jen jednou z nejdůležitějších kategorií, jedním z dosud ekonomickou vědou nedoceňovaných předpokladů existence života, tj. i hospodářství — země, územního prostoru. Zemědělská půda je podmínkou pro dohlednou dobu nezastupitelnou a ziskatelnou, resp. obnovitelnou v plné své funkci jen s vysokými ekonomickými náklady. Teprve snad až ve vzdálenější budoucnosti — ne dříve než za padesát let — by se mohl ve světě zemědělský význam půdy, přes nárůsty počtu obyvatelů, začít částečně snižovat. Důvodem k tomu by mohlo být rozšiřování umělé produkce potravin, vyšší výnosy pěstování [mj. v důsledku zvýšeného přírodního hnojení, např. cestou rozsáhlejšího vázání vzdušného dusíku apod.]. Uvolněné zemědělské půdy by ovšem zřejmě byly využívány jako parková území, k produkci rostlinných hnojiv atd.

Na teritoriu ČSR, kde existují půdy jako celek v evropském i svě-

tovém průmětu v podstatě průměrné kvality (podobná situace je také na Slovensku, ovšem se širším rozpětím úrodnosti), je tato přírodní základna schopna zajistit dostatek potravin a některých zemědělských surovin pro obyvatelstvo. V budoucnosti mohou naše půdy (i v čs. měřítku) exportně zabezpečit rovněž dovoz dalších, v našich podmínkách neprodukovatelných primárních biologických a potravinových surovin, jakož i potravin samotných. Politika soběstačnosti na potravinovém úseku je proto zcela reálná, a to i ze stanoviska ekonomických kalkulací (včetně ochrany půdního fondu).

Tab. 1: Kvalitativní rozdělení čs. zemědělských půd z hlediska produkčních předpokladů, v %

Charakter produkčních předpokladů	ČSR	SSR	ČSSR
Velmi dobré	19,3	28,8	22,8
Dobré	50,4	28,0	42,1
Slabší	29,5	36,0	31,9
Méně vhodné	0,8	7,2	3,2
Půdy celkem	100,0	100,0	100,0

Pramen: upraveno podle (3), s. 12

Tab. 1 ukazuje kvalitativní stav československých, stejně jako českých a slovenských půd z pohledu jejich produkční schopnosti. Potvrzuje se v ní naše teze, že půdy jsou v Československu v zásadě většinou slušné střední jakosti, přičemž v ČSR je sice podílově nej kvalitnějších půd méně než na Slovensku, ale zároveň jsou zde méně zastoupeny i půdy s horšími produkčními předpoklady. Zemědělství odborníci upozorňují na možnosti zlepšení produkční schopnosti půd cestou aplikací vědeckých principů melioračních, agrochemických, technických a biologických. Důležitým úkolem ovšem zůstává odstraňování nepříznivých následků dosavadního neracionálního hospodaření (nejen zemědělského). Jedná se např. o problémy eroze; vodní je v ČSR postiženo 32 %, větrnou téměř 11 % zemědělské půdy, přičemž na Slovensku je situace v tomto ohledu ještě horší. Bylo spočítáno, že při silném erozním ohrožení půd se ztrácí 50 až 70 % produkce a i při slabém ohrožení je to stále asi 20 procent. Jinou otázkou je odstraňování nadměrně kyselé půdní reakce (hodnotu pH do 5,5 zaznamenává v ČSR pomalu třetina orné půdy). Stabilizovat a postupně snižovat by se měl vliv průmyslových imisí, jimiž je v současnosti vážněji zasaženo přes 10 % zemědělské půdy v ČSR a v blízké budoucnosti by toto zastoupení mělo ještě mírně stoupnout.

Jinak samozřejmě efektivní využívání půdního fondu ČSR bude předpokladat přizpůsobování struktury rostlinné a následně i živočišné výroby tzv. produkční schopnosti půd (včetně jejich přírodně předurčené specializace), která byla v nedávné minulosti dosti objektivně a (územně) konkrétně určena pro celé Československo (tedy i pro ČSR) ve Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v Praze (1, 2).

Nejúrodnějších půd máme poměrně málo (Polabí a Poohří, moravské úvaly), rozhodně méně než půd nejméně úrodných (skeletových), rozšířených v horských oblastech a při řekách. I poměrně dobrých půd hnědozemních, rozkládajících se na obvodu černozemí a rendzin a vyžadujících již dostatečné hnojení, není nadbytek. Absolutní produkční

způsobilost relativně úrodných půd je však dostatečná. Charakteristickým rysem územního rozložení našich půd je to, že netvoří (ani z evropského a tím méně z celosvětového stanoviska) rozlehlejší celky. Nutno dodat, že na ploše ČSR existují i poměrně hojné rašelinistní půdy, jež plní důležitou funkci vodoochrannou, jak se teprve od nedávna plně uznává.

Řada problémů v souvislosti se zkoumáním vývoje našeho zemědělského půdního fondu vznikla tím, že jeho minulé inventarizace měly nedostatky, vyplývající někdy z neodpovědného přístupu zemědělských podniků vůči objektivní existenci nebo prostě kvůli nedokonalé metodice nepřirodovědných kategorizací půd.

Snižování rozloh půd vhodných v ČSR k zemědělskému obhospodařování má řádově stoletý charakter. Počínaje koncem 19. století až do začátku 50. let měly příslušné poklesy v podstatě „organický“ charakter: neprojevovaly se v nich výrazné hospodářsko-politické změny, protože takové neexistovaly, úbytky zemědělských ploch nebyly absolutně příliš vysoké a odpovídaly všeobecnému „civilizačnímu“ postupu (rozšiřování průmyslu, komunikací, městské zástavby apod.).

I v letech po 2. světové válce rozlohy zemědělské půdy ČSR jako celek soustavně klesaly (viz tab. 2). Přitom plochy orné půdy se většínou zmenšovaly, plochy chmelnic, vinic a ovocných sadů jako kategorií s intenzifikačním rázem hospodaření se zvětšovaly, rostly však i rozlohy zahrad, snižovaly se naproti tomu plochy trvale zatravněných porostů (zvláště luk). Struktura zemědělské půdy se tedy v jistém směru vyvíjela nikoli zcela negativně.

Tab. 2: Vývoj struktury rozloh zemědělského půdního fondu ČSR v ha

Stav k:	Orná půda (role)	Chmelnice	Vinice	Zahrady	Ovocné sady	Louky (luka)	Pastviny	Zemědělská půda	Lesní půda
31. 12. 1945	3937482	—	6950	140633	—	712084	303213	5100362	2360480
31. 12. 1950	3889890	—	7074	153859	—	727884	301011	5079718	2388932
31. 12. 1955	3656854	6065	7403	179058	—	739094	295226	4883700	2468328
9. 4. 1960	3381427	8232	6959	155520	31868	709241	307746	4600992	2569643
1. 4. 1965	3357060	9548	7495	137294	45796	664277	297828	4529298	2597889
1. 4. 1970	3325198	9045	9092	146750	53769	643601	289588	4477043	2607287
1. 4. 1975	3321642	9793	11852	148546	54469	622181	285829	4454312	2609374
1. 1. 1980	3305956	10764	14685	148912	53812	583108	276196	4393433	2622193
1. 1. 1984	3285955	10878	15742	153947	53202	569739	270821	4360284	2625481

Pramen: upraveno podle [1], tab. č. 1

Odborníky bývá pozitivně hodnoceno i zvětšování lesních ploch na úkor zemědělské půdy, neboť zalesňování se nemusí dít jen na základě odebrání kvalitní půdy k tomu účelu. Pokud se zalesňovaly pozemky zemědělsky sice využívané či využitelné, avšak neefektivně (s vysokými výdaji společenské práce, s nízkou její produktivitou atp.), bylo vše v pořádku; napříště se ovšem s dalšími výraznějšími nárůsty rozloh lesů již nepočítá. V případě přijetí koncepce pěstování rychle rostou-

cích dřevin k energetickým cílům moh'lo by se perspektivně i na část lesní produkce hledět jako na poměrně dosti intenzivní způsob využívání půdy.

Tab. 3: Průměrné roční úbytky (přírůstek) zemědělské a orné půdy v ČSR v letech 1929—1983*) v ha

Charakter půdy	Období									
	1929 až 1935	1936 až 1945	1946 až 1950	1951 až 1955	1956 až 1960	1961 až 1965	1966 až 1970	1971 až 1975	1976 až 1980	1981 až 1983
Zemědělská	4232	1609	4129	39204	61366	13691	9639	4231	13838	4679
Orná	2267	1935	9518	46611	56885	5022	7188	+160	5990	2479

Poznámka: *) Jedná se o úbytky a přírůstek jako salda úbytků a přírůstků

Pramen: propočty z (1), s. 2 a 9, tab. č. 2 a 6

Dlouhodobý pohyb salda úbytků — přírůstků vyznívá většinou ve směru poklesů rozloh zemědělské a orné půdy (viz tab. 3). Intenzita tohoto pohybu se v letech po 2. světové válce dosti měnila. Jestliže v období let 1929—1950 ubývalo ročně v průměru jen necelých 50 km² zemědělské půdy, tak v první a zejména v druhé polovině 50. let, po nástupu socialistické industrializace, jež význam zemědělství poněkud podcenila a potlačila, dosáhly každoroční úbytky zemědělské půdy značných rozměrů, a to ať již fakticky (rozsáhlé zábory pro stavby, vodní nádrže, pustnutí nálety křovin a stromů atp.) nebo jen formálně (převody nevyužívaných pozemků do jiných kategorií, hlavně lesů). Postupně se také začalo prosazovat úsilí vyřazovat půdy, které se dobře nehodily k velkoplošnému obdělávání. Padesátá léta se podílela na celkových úbytcích zemědělské půdy let 1945—1985 téměř dvěma třetinami.

Sedesátá a hlavně první polovina 70. let byly ve znamení výrazného zlepšení situace. Na dosti neprozíravou politiku hospodaření s půdami předcházejícího desetiletí se přirozeně musela dostat reakce. Navíc hospodářské obtíže počátku 60. let se odrazily i v poklesu investiční činnosti, takže zábory půd k zástavbě se v této době snížily. Poklesy úbytků rozloh zemědělských půd pokračovaly až do poloviny 70. let: v období 5. pětiletky (1971—1975) byly průměrné roční zábory nejnižší v celém čase socialistické výstavby vůbec a v zásadě srovnatelné s ubýváním půdního fondu ve 30. a 40. letech.

Novelizace zákona na ochranu zemědělského půdního fondu z roku 1976 měla nastoupený trend ještě dále utvrdit. Nicméně v 6. pětiletce (1976—1980) se přes zvýšené sazby za půdu odňatou zemědělství každoroční úbytky zemědělské půdy opět zvýšily. Hlavním důvodem tohoto stavu bylo nepochybně převádění zemědělských půd do tzv. ostatních ploch (devastovaných, zamokřených aj.) a zřejmě také zpomalení návratu do půdního fondu těchto ostatních půd a lesních rozloh. Teprve v 80. letech se znovu objevily klesající tendence v daném směru, avšak úbytky jsou zde stále vyšší než v letech předsocialistické výstavby. Na podkladě krajských koncepcí urbanizace a vývoje osídlení ČSR (viz usnesení vlády ČSR č. 26/1983) byla stanovena území s nejkvalitnějšími zemědělskými půdami, u kterých by měla existovat zvýšená ochrana půdního fondu.

Saldo úbytků a přírůstků zemědělských půd ČSR činilo v letech 1946—1983 plných 7445 km² ve směru ztrát, neboli v poměru ke konci roku 1945 se plochy zemědělské půdy zmenšily téměř o sedminu! Faktické ztráty produktivnosti zemědělského půdního fondu však byly kvalitativně větší, protože stále převody odlesněných, rekultivovaných a ostatních ploch do kategorie zemědělské půdy se zpravidla nemohly svou kvalitou vyrovnat půdám odnímaným, které bývají většinou poměrně dosti úrodné.

V případě pohybu rozloh orné půdy byl v minulosti zaznamenán obdobný vývoj jako u zemědělských půd celkově. Výjimkou byl snad jen větší nárůst úbytků v prvním pětiletí po válce (projevily se zde nepochybně i důsledky odsunu Němců) a také přírůstky (!) rozloh v první polovině 70. let. Výsledné saldo úbytků orné půdy v období let 1946—1983 dosáhlo 6557 km².

Tab. 4: Současné a budoucí rozlohy zemědělské a orné půdy ČSR v tis. ha

Republika, charakter půdy		Rok				
		1985	1990	1995	2000	2010
ČSR	zemědělská	4350	4332	4322	4316	4312
	orná	3283	3269	3265	3262	3260
SSR	zemědělská	2456	2448	2442	2438	2436
	orná	1516	1514	1513	1511	1510
ČSSR	zemědělská	6806	6780	6764	6754	6748
	orná	4799	4783	4778	4773	4770

Pramen: upraveno podle [3], s. 10

Perspektivní vývoj ploch zemědělské a orné půdy ČSR, SSR i celého Československa je až do roku 2010 naznačen v tab. 4. Vyplývá z ní, že poklesy rozloh obou kategorií by se měly postupně zmenšovat; podobné představy jsou ostatně charakteristické i pro další prognostické odhady. Byly zřejmě založeny na nutnosti stůj co stůj ztráty zemědělské a zejména orné půdy konečně omezit. Nutno nicméně dodat, že jiné propočty poklesů ploch zemědělských půd, vycházející z praktických zkušeností, počítají s většími ztrátami. Jinak relativně — ve vztahu k současným rozlohám — největší úbytky půdních rozloh je třeba očekávat u luk s pastvinami a teprve potom u orných půd; rozlohy trvalých travních porostů budou nejspíše hlavní rezervou pro převádění pozemků do nejsilněji ohrožovaných půd orných. Plochy vinic, chmelnic a ostatních kultur by se měly do roku 2010 dokonce zvýšit.

Důležitou se ukazuje být analýza úbytků zemědělské půdy do jednotlivých nezemědělských způsobů využívání jejího prostoru. V letech 1966—1983, pro něž lze takovýto průzkum realizovat, ubylo v ČSR absolutně (nikoli jako saldo) celkově 2109 km² zemědělské půdy k jiným účelům. Většina těchto ploch (43 %) byla ztracena tím nejhorším způsobem, tj. devastací, zamokřením apod. Do této skupiny „ztrát“ se však zahrnují i půdy nazývané „mimoblokové“ (viz dále), jež zemědělská velkovýroba nechala v podstatě zpustnout. Jednotlivé tyto pozemky nemívají příliš velkou rozlohu, avšak v souhrnu tvoří značné plochy. Na

investiční výstavbu připadlo 33,3 % úbytků, nejvíce na občanskou, komunikace, vodní stavby a jenom relativně málo na průmyslovou a zemědělskou zástavbu; pozemky zabrané poslední kategorií však bývají samotnými zemědělci považovány za nadměrně rozsáhlé. Do budoucna se předpokládá, že bytová výstavba, hlavně individuální, a také stavby menších průmyslových výroben budou povolovány jen v zastavěných částech obcí. Poměrně nízké byly podíly úbytků zemědělských půd v případě těžebního průmyslu (u těžby uhlí 3,7 % a u ostatního dobývání, rudního, nerudního, zeminového 1,7 % úbytků). Zalesněním vzniklo v období zkoumaných let 18,3 % úbytků.

Vývoj absolutních úbytků orné půdy do nezemědělské půdy měl v ČSR v letech 1966—1983 poněkud odlišný průběh než v případě půd zemědělských. Celkově se tak ztratilo 732 km² orné půdy. Úbytky byly především o něco rovnoměrněji rozloženy mezi jednotlivé „spotřebitele“. Největší množství orné půdy se opět bohužel ztratilo devastacemi a podobnými negativními důsledky (27 %), investiční výstavba jako celek však pohltila plných 52,1 % záborů orné půdy! Opět se tak potvrdila známá skutečnost, že totiž stavět lze snadněji na hlubších, rovinatých a sušších půdách než jinde. V případě relativního poklesu záborů orné půdy k těžebním účelům a k zalesňování vidíme určité zlepšení ve vztahu k půdám zemědělským; vzácný charakter orné půdy se tu částečně prosadil a ovlivnil její úbytky (zalesňování orné půdy bylo však stále ještě příliš vysoké).

Zaznamenané poklesy rozloh zemědělské a orné půdy se dále prohloubí, když vezmeme v úvahu růst počtu obyvatelů ve sledovaném období. Jestliže v roce 1950 připadalo v ČSR na 1 obyvatele 0,57 ha zemědělské půdy a 0,43 ha orné půdy, tak do roku 1983 poklesly tyto měrné veličiny na 0,42 a 0,32 ha, tj. na přibližně 3/4 v obou případech. Změňováním vybavenosti obyvatelstva zemědělským půdním fondem a fondem orné půdy se tak během posledních 30—35 let jakoby ztratila zhruba 1/4 domácí přírodní základny pro zemědělskou produkci. Vzhledem k tomu, že perspektivně by neměly dovozy zemědělské produkce sehrávat v zahraničně obchodní bilanci nadměrnou úlohu a také proto, že intenzifikace zemědělství je stále nákladnější („zákon klesajících výnosů“) a má své racionální hranice, je evidentní, že omezování úbytků orné i zemědělské půdy je prvořadým faktorem plnění národohospodářských cílů.

V ukazatelích zemědělské a orné půdy připadající na 1 obyvatele zaujímá jinak ČSR, stejně jako v řadě jiných přírodních zdrojů (výše srážek na jednotku plochy, objemy vodních zdrojů na 1 obyvatele, stupeň zalesnění aj.) mezi vybranými zeměmi světa v podstatě průměrné postavení. Při diferenciaci Československa na ČSR a SSR zůstávají v případě měrného ukazatele orné půdy obě republiky k sobě blízko. Řádově podobné rozlohy orné půdy mají ještě Francie, NDR, Jugoslávie, Švédsko (!), ev. Albánie; u zemědělské půdy jsou na tom přibližně stejně jako ČSR, Švédsko, NDR, Albánie, Rakousko (ev. Slovensko).

Otázkám ochrany zemědělských půd je v Československu věnována stále značná pozornost, teprve v posledním období však jsou pro ni zčásti vytvářeny faktické, tj. ve větším stupni účinné, tzn. nejen teoreticky proklamované a prakticky nedůsledně prosazované podmínky; věc nepochybně souvisí s nástupem vzpomenuťého úsilí o zabezpečení soběstačnosti naší země v potravinových a některých dalších zemědělských su-

rovinách, jakož i s všeobecně intenzivnějším zájmem o racionálnější využívání přírodních podmínek a zdrojů, primárních i druhotných surovin atd. Na pořad dne se dostávají nikoli pouze kvantitativní problémy (působení proti zmenšování rozloh půd, zvláště orných), ale i kvalitativní aspekty (problémy uchování a zvyšování úrodnosti půd, zachování a zlepšování jejich struktury apod.). Tato politika je výsledkem vlivu řady nepříznivých okolností, k nimž se dospělo v minulosti.

Postupně se začalo ukazovat, že některé způsoby hospodaření, zprvu se jevící jako progresivní, vedly i k některým negativním následkům. Máme na mysli např. prosazování velkoprostorového zemědělství a zavádění příliš těžké mechanizace na pole tam, kde pro to nebyly předpoklady. V důsledku těchto skutečností se např. přestaly obdělávat mnohé menší půdní rozlohy, přičemž naopak se zvětšováním rozloh honů se začaly zvyšovat plochy cest, zejména když se vedle starých vyjížděly nové (v ČSR odhadujeme délku polních cest přibližně na 90 tis. km; jsou-li tyto komunikace široké v průměru 3—4 metry, znamená to, že na ně připadá více než 30 000 hektarů zemědělské půdy a z toho je značná část zabrána v podstatě zbytečně).

Na zemědělské hospodaření působilo záporně také nedostatečné hnojení organickými látkami, jež by se pak mohly i lépe využívat (umělá hnojiva se snadněji splachují). Rovněž přílišná specializace namísto pravidelného racionálního střídání plodin půdy ochuzovala. Tím, že zemědělské půdy začaly obdělávat stále hmotnější (byť výkonnější) stroje, docházelo k nadměrnému zhutňování ornice, snižování její poréznosti, zhoršování biofyzikálních vlastností, tedy k nadměrné destrukci půdních struktur. Vážným nebezpečím — ostatně ve světovém měřítku — se mj. z uvedených důvodů stala vodní a větrná eroze; návaznost na narušení vodního režimu půd je nasnadě. Uvědomili jsme si i to, že nyní již také zákonem prosazované kompenzace tak či onak zemědělství zabrané půdy plochami rekultivovanými nebo dočasně neobdělávanými věc neřeší, protože umělé rekultivace nikdy nemohou nahradit plně funkční; zejména vysoce kvalitní půdy „přírodní“. V tomto smyslu vyznívá naprázdno požadavek, aby investoři zabezpečili za odňatou půdu „nejméně stejné výměry půdy“, a to zapojením do zemědělské výroby dočasně neobdělávaných (u těch tomu tak mělo být již dávno), ev. nezemědělských pozemků.

Jako směrodatnou nelze zcela přijmout ani tezi, že nikoli „metr za metr“, nýbrž „výnos za výnos“ cestu půdního hospodaření usměrní. Půda je totiž při normálním hospodaření zárukou trvalého výnosu a každá substituce v tomto ohledu může být také jen únikem; dnešní náhradní výnos již nemusí být za několik let realizován, nehledě k tomu, že sám může být výsledkem nadměrného dodatečného vkladu investic, zcela neúměrných přírodní plodnosti. Samozřejmě, že přinejmenším do doby než početní stavy obyvatel ČSR nabudou stacionárního charakteru (tuto situaci lze očekávat za několik desítek let), ev. produkce užitných hodnot bude stagnovat (i k tomu musí přibližně do 50 let dojít, 8), budou se muset záborny území zvětšovat (rezervy zatím neefektivně využívané země by tomu někdy mohly zabránit). Vcelku se však jedná hlavně o to, aby se požadavky záborny zaměřovaly převážně na plochy málo úrodné nebo nevynikající jinými přednostmi.

Nemyslíme si také, že „nová“ zemědělská půda by měla být získávána „za každou cenu“ (nejen doslova, nýbrž i nepromyšlenou přeměnou

z jiných civilizovaných forem využívání). Příliš nákladné rekultivace půdy pro zemědělství by se (prozatím) neměly realizovat, protože levnější obnova „půdy“ může být dostatečná např. pro zalesnění. Některé neobyčejně silně devastované pozemky se ukazuje být vhodné zaplavit (jako rezervoáry vody nebo pro rekreaci). Rovněž odlesněním nemusíme vždy obdržet přijatelně kvalitní zemědělskou půdu. Neuváženou a nepropočítanou iniciativou by se mohlo v tomto ohledu napáchat mnoho škod (lesy bychom zničili a kvalitní půdy pro zemědělství bychom nezískali). Též lužní lesy by se měly likvidovat opatrně, a to nejen z půdně ekologických hledisek. Jinou věcí je navrácení zemědělských ploch; porostlých druhotně křovinami a stromy prostřednictvím tzv. náletů, původnímu účelu. Existují ovšem přitom i opačné možnosti. V minulosti násilně odlesněné rozlohy, hlavně v horských oblastech a na svažitéjších pozemcích, neplní často své zemědělské poslání, mají za následek další nepříznivé jevy (erozi, usnadňují polomy atp.) a měly by být navráceny do lesního fondu.

Při úvahách o rozšiřování ploch zemědělských půd je třeba si v první řadě všimnout tzv. mimoblohových pozemků a pozemků dočasně neobdělávaných. První kategorie soustřeďuje plochy obtížně obhospodařovatelné velkokapacitními mechanismy; jedná se někdy i o půdy velmi kvalitní, jež však jsou buď málo rozlehlé nebo nevhodného tvaru (příliš úzké, podél vodních toků apod.), nadmíru svažité, špatně umístěné, kamenité atd. Takovéto rozlohy by se měly využívat s pomocí menších strojů nebo je specializovat na určité, zvláště zahradnické plodiny, ev. je pronajímat či prodávat zahrádkářům.

Kategorie dočasně neobdělávané půdy je velkou zálohou využívání zemědělských ploch. Jsou do ní zařazovány půdy momentálně pro zemědělské využívání zcela — nikoli jen částečně — nevhodné z důvodu podmačení, neplánovaných porostů atp. Na počátku roku 1984 činila v celém Československu rozloha těchto pozemků 1009 km² (z toho na ČSR připadalo více než 90 %!), přičemž zhruba 13 % z toho tvořila půda orná. Propočty Výzkumného ústavu pro zúrodnění zemědělských půd ukazují, že jen 15 % dočasně neobdělávané půdy nebude možno znovu zapojit do zemědělské produkce, a to buď z důvodu přílišné devastace nebo nadměrných nákladů nutných pro přípravu jejich opětovného využívání.

Přiměřeně intenzitní cesta zemědělství, jež prakticky jediná přichází pro zvýšení zemědělské produkce u nás v úvahu (čistě extenzitní směr — rozšiřováním rozloh půdního fondu — není možný), musíme nepochybně zajišťovat růst výnosů používáním vyvážených dávek umělých a biologických hnojiv, racionálními melioracemi (zavlažováním a odvodňováním), správnými agrotechnickými postupy, ochranou půd před splavováním i odnosem větrem. Půdní strukturu lze vylepšovat i dodávkami některých látek: u písčitých půd se např. osvědčilo jako prostředek zvyšování úrodnosti používání nerudní suroviny bentonitu, který je navíc díky své absorpční způsobilosti schopen ochraňovat spodní vody před znečištěním hnojivy.

Zkušenosti ukazují, že nadměrná intenzifikace zemědělské výroby může být v normálních, tj. nikoli experimentálních podmínkách přirozeně neracionální, a to nejen z úzce ekonomického hlediska, nýbrž také z pohledu samotného půdního (zhoršování struktury nadměrným vyčerpáváním, znečišťování atp.) i produkčního (zhoršování kvality zeměděls-

ských výrobků vysokými obsahy nežádoucích látek, snižováním trvanlivosti apod.).

Přes všechna opatření právní, postihová, cenová a další se problematika hospodaření se zemědělskými plochami dosud uspokojivě nevyřešila. Podle našeho názoru existují přinejmenším dva hlavní důvody tohoto stavu; kromě nich se nám však nedostává ani soustavy propracovaných ekologických hledisek půdního hospodářství („ekologické právo“, jež by mělo být velmi komplexní, má prozatím dost slabých míst). První důvod je všeobecně ekonomický: neexistuje stále dostatečná osobní, resp. skupinová zainteresovanost na maximálně šetrném zacházení s půdami a jejich rozlohami. Druhým — souvisejícím — důvodem je skutečnost, že dodnes se nepodařilo půdy, avšak i zemi obecně objektivně řádně ekonomicky zhodnotit: chybí vědecky stanovená kategorie hodnoty — ceny území — prostoru. Domníváme se, že vytvoření uspokojivé teorie prostorové hodnoty je jedním z nejdůležitějších úkolů, které před ekonomikou vědou stojí. Zdá se, že její koncepce bude muset vycházet nejen z tradičních východisek (kapitalizované renty toho kterého pozemku, nákladů nutných k rekultivaci určitého pozemku apod.), ale i z respektování celkové ekonomické úrovně např. národohospodářského teritoria. Jsme přesvědčeni, že v hodnotě půdy se odráží nikoli pouze její bezprostřední produktivnost, ev. rozdíly v této produktivnosti, nýbrž i produktivnost veškerého území vyššího řádu. Vzhledem k tomu, že v hospodářsky vyspělých zemích vytvářejí největší část produktu společnosti nezemědělská odvětví, to znamená, že zemědělské půdy zde musí mít v podstatě vyšší prostorovou hodnotu než jaká by odpovídala toliko jejich rostlinné produktivnosti. Řešení takovýchto složitých, diskusních a ožehavých otázek ovšem není úkolem našeho pojednání.

Literatura:

1. DUŠEK, J.: Analýza vývoje zemědělského půdního fondu od roku 1945. Materiál zpracovaný pro Ústav prognózování. Praha 1984. 49 s.
2. DUŠEK, J., NĚMEC, J.: Prognóza naturálních výnosů hlavních zemědělských plodin a produkční schopnosti půd do roku 2010. Materiál zpracovaný pro Ústav prognózování. Praha 1986. 43 s.
3. JŮZA, R.: Charakteristika výchozích podmínek a řešení vybraných problémů výroby potravin v podmínkách ČSR. Materiál zpracovaný pro Ústav prognózování. Praha 1986. 21 s.
4. ROUBAL, J.: To základní je půda. Rudé právo. 11. 3. 1985, s. 3.
5. Soubor opatření k intenzifikaci výroby v celkově dlouhodobě zaostávajících zemědělských podmínkách. I. část. Hospodářský zpravodaj, 1981, č. 17, s. 13—19.
6. STEHLÍK, J.: Předpoklady prognózování hospodářského využívání přírodních poměrů ČSR. II. část. Plánované hospodářství, Praha 1987, č. 3, s. 57—67.
7. STEHLÍK, J., SAMEK, L.: Prognóza hospodářského využívání přírodních poměrů ČSR do roku 2010. Ústav prognózování. Praha 1987. 148 s.
8. STEHLÍK, J.: Úvahy k problematice prognózování hospodářských skutečností (dosud nepublikováno).

Summary

LONG-LASTING DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL LAND ECONOMY IN CSR

Agricultural land together with the water resources is most probably the most important natural riches of CSR. When used properly they will also in future remain the most important and indispensable part of the natural living environment.

In the area of CSR the land is of a poor quality — when compared with other European or world countries. Nevertheless it supplies enough foodstuffs and other agricultural raw materials for all our citizens. As regards the production character in CSR (in %, in brackets are given data concerning Slovakia), very good soils cover 19,3 (28,8), good soils 50,4 (28,0), soils of poor quality 29,5 (36,0) and very bad soils 0,8 (7,2) of the whole area.

After World War Second the extent of agricultural land was diminishing continuously, though this trend could be observed already at the end of the 19th cent. On December 31, 1945 the extent of agricultural land was 51 000 km², whereas on January 1, 1984 it was only 43 600 km². The situation in the land extent was changing several times in the years after the War. In the Fifties, at the time of industrialization some 2/3 of agricultural land were missing (1945—1985). The extent of missing agricultural land in the years 1946—1983 was 7445 km², of arable land 6557 km².

In future, the situation in both categories of land should improve. The extent of agricultural land should decrease from 43 500 km² in 1985 to 43 120 km² in 2010, of arable land from 32 830 km² to 32 600 km². Such prognoses are most probably based on the necessity to stop further losses of both agricultural and arable land. Nevertheless, some prognoses are still less optimistic.

Up to the present time no precautions and laws concerning the economy of agricultural land have been efficient. There are two main reasons for it. The first is the economic reason: up to now not enough individuals or groups are interested in an economic exploitation of present agricultural and arable land. Secondly, a serious scientific economic evaluation of the land is still missing in our country.

*(Pracoviště autora: Ústav pro práce na souhrnných prognózách soc. ekonom. rozvoje
ČSR, Pod Zvonářkou 7, 120 00 Praha 2.)*

Došlo do redakce 28. 9. 1986.